

Yanlışlar ve Kabul-Edilebilirlik Gramatiği Üzerine

Mustafa DURAK

Çeviri ve “ben”:

Anton Popoviç çeviriyi bir süreç olarak ele alır. “Çeviri işlemi sırasında yer alan olaylar bir süreç oluşturma özelliği taşır”(1) der. Dikkat edilirse bu ifade-
de tek işlem ve tek süreç sözkonusu edilmektedir. Ve aslında işlem, çeviri pra-
tiği yerine kullanılmıştır. Oysa, herhangi bir çeviriyi ele aldığımızda bunun olu-
şumunu tek bir işlem ve tek bir süreç gibi görmek çeviri olgusu konusunda ya-
nıltıcı sonuçlara götürebilmektedir. Örneğin bu bildirinin okunduğu salonda
bir konuşmacı çeviri yanlışlarının Eğitim Fakültelerindeki öğrenciler için sözkou-
nusu olabileceğini, Mütercimlik-Tercümanlık Bölümlerinde dil sorunu olmayan
öğrencilerin bulunduğunu, dolayısıyla da çeviri yanlışları yapmadıklarını, yap-
mayacaklarını ileri sürdü. Oysa çeviri her an karar(lar) almayı gerektiren bir
bütünlüktür. Bu kararların alınması ya da otomatikleş(tiril)miş kararlar, bir di-
zi işlemler ve süreçler demektir. Ve çeviri ediminin sonu gelinceye değin sü-
rekli tetikte olmayı gerektirir. Çeviri ciddi bir iştir. Boş(ta) bulunmayı affetmez.
Herkes her an hata yapabilir. Bu yüzden çeviri içinde hep bir başka göze ge-
reksinim vardır. Hem sonra hiçbirimizin bilgisi sonsuz, ya da her şeyi kapsa-
yan değildir. Sınırlıdır bilgimiz. Tek başımıza yetebilen, başkalarına gereksi-
nimsiz değiliz. Ne denli donanımlı olursak olalım, hep birilerine dayanmıyor
mu bilgisel varlığımız? Hep yaptığımız yanlışlar aydınlatmıyor mu yolumuzu?
Ama yine de bir yanlışımızı gördüğümüzde ne denli sıkılırız. Hele hele bu yan-
lış bize başkalarınınca gösterilmişse bir türlü kabullenemeyiz, ya da, ya o yanlı-
şı gösterene ya da yanlış yaptıığımız an’a lanetler ederiz. Yanlış(lar) odaklaşır
zihnimize, takınaklaşır. Kendimize güvenimizi çökertir. Dünyaya küstürür. İş-
te bu noktada yanlışlara hoşgörü devreye girmelidir. Beşyüz sayfalık bir roman
çevirisinde yapılmış, diyelim on-beş yanlış nasıl değerlendirilmeli? Bence bun-
ları görmezden gelip çevirmene övgüler düzmek ne denli yanlış ise bu onbeş

yanlış abartıp çeviriyi çöpe atmaya kalkmak, çevirmeni aşağılamak da o denli yanlıştır. Zira çevirmen binlerce zihinsel işlemin yalnızca on-beşinde yanılmıştır. Belki bir başkası (*ben*) başka işlemlerde yanılacaktır. Çevirmenin doğru ve yaratıcı kullanımlarına niye dikkat çekilmez? Zira bu zor, çetrefilli bir iştir. Çeviri aracılığıyla çevirenin zihinsel yapısına girmeyi ve *ben* ile karşılaştırmayı da gerektirir. Ve olasılık da olsa *ben*'in aşağılanması gündemdedir. Oysa birinin yanlışını gösterdiğimizde benimizi nasıl da okşarız. O yanlışla, yanlışlarla besleriz cinimizi. Bu konuda, "üretmeyen yanlış bulucu"ya yeğlerim "üretken bir yanlış yapıcı"yı. Yanlışları, konuşarak aşabiliriz. Ve konuştuğumuz bir yandan kendimizi gerçekleştirir ve geliştiririz, bir yandan da başkalarına yol gösterir ve ışık olmasa bile kıvılcımlar saçabiliriz.

Kusur/Hata/Yanlış Ayrımı:

Işın Bengi, "(Öz-) Sorgulamalar: Hata Avcılığı 1" adlı yazısında hata avcılığına karşı çıkan Kırkoğlu ve Karantay'ın görüşlerinden yola çıkarak hata/yanlış ile ilgili sorular sorar(2). Aslında bu yazarlara Salih Pakker'i de katmak gerekir(3).

Kırkoğlu, yanlış olduğunu düşündüğümüz çeviriyi yeniden çevirmekten, yani 'eleştirme, yap' anlayışından yanadır. Elbette bu bir alan seçimi sorunudur. Çeviri eleştirisini değil de bizzat çeviriyi seçme önerisidir.

Karantay, "büyük ölçüde 'yanlış çözümlenmesi' yöntemine" dayalı ve "yarılayıcı" bulur çeviri eleştirisini. "Özellikle Türkiye'de yanlış çözümlenmesinden de öte, bir 'yanlış avcılığı'na dönüşen çeviri eleştirisini, içine düştüğü kısır döngüden kurtarmanın bir yolu ona tek çeviri yapıtının eleştirisi yerine daha geniş bir açılımla yeni olanaklar sunmaktır. (...) Birkaç çeviri yapıtının belli bir çeviri sorunu çerçevesinde incelenmesi" ilginç olur diyerek, sorunu geniş bir yelpaze içinde görmekten yanadır. İzlendiği gibi Karantay'ın önerisi çeviri eleştirisi alanını terketmeden onun iyileştirilmesi, belki de kurulması için bilimsel bir öneridir. Zira bu sorunların ulamlanmasını açacak yoldur. Ama Karantay'ın önerisini başyapıtlara ve en iyi çevirilere yöneltmesi geniş bir açıdan değerlendirilebilecek bu önerinin sınırlarını daraltır, özgüleştirir: "Bütünceler, tarihsel bir çeviri eleştirisi yaklaşımına daha uygun malzeme oluşturduğundan, tek tek yapıtlar ele alınacak, bu yapıtların öncelikle değerli yazarların üstün nitelikte yapıtlar olmalarına özen gösterilecektir. Bilgisizlikten ve kaynak dili iyi bilmemekten kaynaklanan yanlışların bulunduğu çeviriler bu modelin kapsamı dışında tutulacaktır"(4). Burada sanırım sayın Karantay'ı güdüleyen yalnızca üstün, başa-

rılı çevirilerin karşılaştırılmasında asıl, katıksız çeviri sorunlarının görülebileceği izlenimdir. Işın Bengi bu yaklaşımı “ yanlış avcılığı yapmamak için, içinde yanlış olmayan ve eleştiriye temel olmaya değer yapıtların çevirilerini ele almak” olarak değerlendirir ve karşı çıkar: “Neden yanlış varsa söylemeyelim? Yanlış’ı olmayan metinleri seçip inceleyeceksek öncelikle “yanlış’ı nasıl tanımlayacağız? Yanlış’ı saptamak demek neden “yanlış listesi saptamak demek olsun”(5)?

Paker, “yanlış/doğru ayrımı yapmanın, kaynak metne saygılı bir çevirinin değerlendirilmesine önemli bir katkısı olmadığı” görüşündedir. “Bir çeviride “yanlış” varsa bu, sözcüklerin anlamını doğru anlayamamak ve aktaramamaktan ve/ya da bunları doğru olarak birbirine bağlayamamaktan ileri gelir.”(6) Ve sayın Paker görüşlerini A. Popoviç’e dayandırır, onun deyiş kaydırması terimini, çeviri eliştirisinde yeğlenmesi gerekli bir bakış açısı olarak görür. Sözcüğün yanlış karşılığını koymak ve sözdizimsel yanlış bağlamanın dışında kaynak metne göre ortaya çıkabilecek ayrılıkları “yanlış’ olarak değerlendirmek yerine çeviri etkinliğini bir süreç olarak ele almak ve bu süreç sırasında meydana gelen ayrılıkları çeviri etkinliğinin kendi yapısına göre tanımlamak ve betimlemek”(7). Ve sayın Paker bunu bir örnek değerlendirmeye sergilemiştir.

Anton Popoviç, deyiş kaydırması odaklı bakışıyla çevirmenin bir ölçüde bağımsızlığından yanadır: “çevirmenin özgün metinden örgensel olarak ayrılma-ya, bağımsız davranmaya da hakkı vardır; bu bağımsızlık, özgün metin uğrun- da kullanıldığı onu canlı bir yapıt olarak yeniden-yaratmak için kullanılan bir teknik olduğu sürece”(8). Popoviç kaynak metin ile çeviri metni arasındaki ayrılıkları ikiye ayırır: a) dilsel ayrılıklar b) yazar/çevirmen ayrılığı. Dilsel ayrılıklar dilbilimsel bir gerçekliktir: diller arası denkleştirimler sonucu ortaya çıkan ayrımlar doğaldır. Ve bunlar önemli değildir.

Yazar ile çevirmen arasındaki ayrımlar da “günün beğenisi denen değişik toplumsal ve yazınsal durumların etkisindedir”(9).

A. Popoviç kaydırma çeşitlerini şöyle sıralar:

- a) bireysel kaydırma: çevirmenin öznel tutumundan kaynaklanan sapmalar
- b) bünyesel kaydırma: dil, yazın-bilim ve biçemler arası sapmalar
- c) konusal kaydırma: konuyu oluşturan veriler arasında sapmalar. Düz-anlam yerine yan-anlam kullanılması
- d) olumsuz kaydırma: kaynak metnin yanlış çevrilmesi ya da eksik yorumlanması sonucu ortaya çıkan sapmalar.
- e) türsel kaydırma: yazınsal türle ilgili sapmalardır. Metnin makro-biçemsel düzeyinde yer alır ama mikro-biçem kaydırımlarla birlikte görülür.(10)

Işın Bengi'nin yazısına dönersek bu yazının şunu sergilediğini söyleyebiliriz: Hata, yanlış ve yanlış çözümlemesi arasında net bir ayrım yok. Popoviç'in sıralamasında da olumsuz kaydırma ve bunun karşısında kabuledilebilir çeviriler var. Öyleyse temelde öncelikle kabuledilirlik/edilmezlik bulunmaktadır. Kaydırmalar da kaynak metinden sapmalardır. Olumsuz kaydırmayı tek bir kaydırma sapma biçimi olarak ele almak ne kadar doğru olur? Bir de hata, yanlış ve yanlış çözümlemesi ayrımlarının konuşulması gerekmez mi? Gündelik dil, bunların birbiri yerine kullanılmasını kaldırabilir ama bilimsel dilde bir ayrıma gidilmesi bir zorunluk olarak görülmektedir. Aslında Karantay'ın önerisinde içkin olarak bu ayrımları gördüğümü söylemeliyim. Kullandığı "yanlış çözümlemesinden öte, yanlış avcısına dönüşen çeviri eleştirisi" ifadesi içinde bir ayırma söz konusu. En azından yanlış çözümlemesinin hata avcılığına göre daha düzeyli bir işlem olduğu sonucunu çıkarabiliyorum. Bir de dil ediniminden kaynaklanan sorunlar ile çevirinin varlığından kaynaklanan sorunları ayırıyor. Bu ayrımlar önemli.

Şimdi söz konusu terimlere başka bir alandan bakmaya çalışalım. Zira karşıtlaşmalı dilbilim bu sorunu çözmüş görünüyor. Pit Corder bu alanda artık klasikleşmiş yazısında(11), hata ile yanlış ayırır. Bu yanlış/hata'ların bir kısmı raslantısaldır. Yani konuşucunun ruhsal ya da fiziksel koşullarıyla ilgilidir. Her zaman yaptığı bir yanlış/hata değildir. Ruhsal, fiziksel koşulların getirdiği, zorladığı bir durumdur. Bellek kusurları yüzünden ortaya çıkarlar. Örneğin yorgunluk, aşırı heyecan bu kusurların oluşmasına yol açabilir. Dolayısıyla bu kusurlar dili gerçekleştirme edimiyle ortaya çıkarlar. *Edim (Performance)* kusurlarıdır. Konuşucu bunların ayırına çabuk varır. Hatta düzeltmeye bile kalkışır ve düzeltebilir de (yanlış anlaşılacağı düşüncesi içindeyse, anında ya da sonradan). Bu ilk öbektteki kusurlar dil üzerine, dil ile ilgili bilgi eksikliğimizden kaynaklanmayan yanlış/hatalardır. İkinci öbektteki kusurlar ise dilin *edinci (competence)* ile ilgili yanlış/hatalardır. Bunlar dilin dizgesi ile ilgilidirler. Bu yüzden Pit Corder ayrımını dizgesel olanlar/dizgesel olmayanlar olarak yapar. Dizgesel olanları "*transition competence*" kusurları olarak adlandırmaktadır. (Bunu geçiş dönemi ya da çiraklık kusurları olan bu yanlış/hataları 'geçişsel edinç kusurları' diye Türkçeleştirebiliriz). Bu kavramsal ayrımı yaptıktan sonra dizgesel olanları *error* (=yanlış), dizgesel olmayanları *mistake* (=hata) sözcükleriyle denkleştirir.

Ancak P. Corder bu ayrıma karşın şunu hatırlatmadan edemez: "hatalar dil öğrenme sürecinde önemli değildir. Bununla birlikte neyin hata neyin yanlış olduğunu ayırtabilmek epey bir inceleme sürecini ve yanlış çözümlemesini zorunlu kılar"(12).

Bu kavramsal ayrımı çeviri alanına uygulamak istersek, elbette bu ayrım tıpa tıp denk gelmez ama bize doğru yolu gösterir. Çeviri yapan kişinin kusurlarını söyleme/yazma kusurları, dil edinciyle ilgili kusurlar, amaç-dile aktarma kusurları olarak ayrabiliriz.

- 1) Söyleme/yazma kusurları: Bunlar Pit Corder'in hata dediği kusurlardır. Fiziksel ve ruhsal kaynaklıdır. Heyecan, dikkatsizlik, düzeltim için zaman olmayışı, titiz olmama vb. ile nedenselleştirilebilirler. Bunlara '*edim kusurları*' adını verebiliriz.
- 2) Çeviriyi gerçekleştirirken eş-değerlilik açısından amaç dil'de yapı ya da dizge farklılığından dolayı tam bir denkliğin sağlanamamasından kaynaklanan durumlara, "*edim hataları*" adını verebiliriz. Bunlar belki kabuledilebilirlik sınırları içinde kalabilecek kusurlardır.
- 3) Çeviride kaynak metnin bağlamını saptıracak nitelikteki yanlışlardır. Bunlar çevirmenin öznel değerlendirmesi, çağrışımları yüzünden kaynak metindeki herhangi bir ögenin amaç dilde eş-değer olmayan bir ögeyle, bağlamı saptıracak biçimde değiştirilmesiyle ortaya çıkan kusurlardır. Bunlar "*edim yanlışları*"dır.

Aynı biçimde edinç'le ilgili kusurlar da kendi aralarında kusur, hata, yanlış ayrımıyla ayrıntılandırılabilir. Ançak bunların kendi aralarındaki ayrımı birbirlerine göreliliktir. Temel ayrım ölçütü olarak iletişim ele alınabilir. İletişimde aksaklık yaratmayanlar ve iletişimi aksatanlar. Belki iletişim açısından iletişimi bozanlar iletişimi aksatanlar içinde ayrı bir ölçüt gibi ele alınabilir. Ama yine de aralarında bir kertelenme ilişkisi açıktır.

- 4) *edinç kusurları*: iletişimi aksatmayanlar
- 5) *edinç hataları*: iletişimi aksatanlar
- 6) *edinç yanlışları*: iletişimi bozanlar

Yanlış Çözümlemesi:

Yanlış çözümlemesi, yine karşıtlamalı dilbilim alanı içinde kalan bir konudur. Karşıtlamalı dilbilim çalışmalarının bir aşamasını oluşturur. Bu aşamaları şöyle sıralayabiliriz.

- 1) dillerin betimlenmesi
- 2) dillerin karşılaştırılması
- 3) ikinci (ya da x'inci) bir dil öğrenenin yapabileceği yanlışların öngörülmesi
- 4) yanlış çözümlemesi.

Karşıtlamalı dilbilim dil öğretimine kalıcı bir yöntem oluşturma savıyla or-

taya çıkmıştır. Ve karşılaştırmalı dilbilgisi ya da karşılaştırmalı dilbilimden ayrımını, hedefiyle ortaya koymuştur. Bu hedef de tüm çalışmaların dil öğretimi için olmasıdır. Aşamalar içerisinde yanlış çözümlemesi, i baştan bir doğrulama; karşılaştırma sonrasında yapılacak öngörmelerin doğruluğunun araştırılması, onaylanması çalışması olarak görülmüştür. Ama sonradan bazı incelemeciler yalnızca yanlış çözümlemesiyle sonuca gidilebileceğini ilk üç işlemin gereksiz ve bir zaman kaybı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ancak çözümlemecinin yaptığının doğruluğunun bir dayanağı olmayacağı için ve de sözkonusu işlemleri nasıl olsa hızla yapmak zorunda kalacağından karşıtlatmalı çözümleme için ilk üç süreç kaçınılmazdır diye düşünüyorum. Ve yanlış çözümlemesi, yalnızca yanlışın saptanması değil, yanlışın nedeninin de bilinmesidir. Bu yüzden yanlış çözümlemecinin betimleme, karşılaştırma ve öngörme aşamalarından geçmiş usta bir dilci olması gerekir. Ve yanlış çözümlemesinin yönteminin basamaklarını S.N. Sridrar(13) dan geliştirerek şöyle sıralayabiliriz.

- 1) verilerin toplanması (bu genellikle serbest bir kompozisyonla sağlanır)
- 2) yanlışların belirlenmesi
- 3) yanlışın önem derecesinin saptanması
- 4) yanlışların sınıflandırılması
- 5) yanlışların sıklık durumu
- 6) yanlışların kaynağının saptanması
- 7) amaç dildeki güçlük alanlarının belirlenmesi
- 8) güçlük yaratan konuların üzerinde ağırlıklı durularak sorunun aşılması: İyileştirme.

Yanlış çözümlemesinin çeviri eleştirisine uygulanabilmesi için en temel sorun yanlışların sınıflandırılmasıdır. Zira bu her şeyden önce bir sınıflandırma mantığı, bir bilim adamı tavrı gerektirmektedir. Sonra da ulamlamalarda kullanılacak kavram ve terimlere gereksinim vardır. Yanlış çözümlemesinin çeviribilime kazandırabileceği en önemli bakış açısı, çevirmenin herhangi bir yanlışını niye yaptığının sorgulanması olacaktır. Yanlışların kaynağı bilgisel, ruhsal, fiziksel vb. öğreticiye ya da çeviri eleştirmenine daha hoşgörülü daha nesnel çözümler üretme olanağını sağlayacaktır. Bu sorun ve çözümler genel çeviri ortamını ilgilendirebileceği gibi özgül bir kitleyle yani tikel'le sınırlı olabilir. Ama asıl olan çeviriye emek veren ya da emek vermeye çalışan birini küstürmek değil eğer elimizden geliyorsa ona yardımcı olabilmektir. Biz ne kadar daha iyisini gerçekleştirebilirdik sorusu sanırım bu hoşgörüyü artıracak ve sivriltilmişimiz benimizi törpüleyecektir.

Doğru ve Kabul-edilebilirlik:

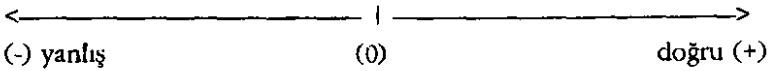
Yanlış'ın uç noktasında yer alan doğru kavramı da yanlış için geçerli olan ölçüte dayanmak durumundadır. Zira bu iki kavram birbirlerine bağlıdır, birbirlerini tamamlarlar. Dil ve çeviri açısından bakıldığında her iki kavramın gereksindiği başka bir kavram vardır. Bu da 'norme' kavramıdır. *Norme* kavramını kural, yasa olarak değil; bu yasa ve kurala gelmeden önceki hal, bir dili kullananların genelinin benimsediği dilsel biçim olarak ele alıyorum. Burada ister istemez aynı kökenden iki farklı dil anlayışı doğacaktır.

1) normatif

2) normal

Birincisi kuralları donduran, dildeki gelişmelere, yönelişlere kapalı, geleneksel bir yaklaşım. İkincisi ise genelin yönelişlerini izleyen, değerlendiren yeni kurallaşma ve yasalaşmaları saptamaya çalışan, dinamik bir anlayış. İşte doğruyu ikinciye göre tanımlayabiliriz. Bir dilde normal olan doğrudur. Ancak her zaman doğru pek net olmayabilir. Bu durumda dilbilimde *gramatikal* olanla olmayan ayrımı arasında yer alan "kabul edilebilirlik" kavramına gereksinim vardır.

Toparlarsak yanlışlar ve doğrular ve ikisi arasında yer alabilecek biçimler bir skala üzerinde gösterilebilir:

Artıya yönelik kabul-edilebilirliğin, eksiye yönelik de kusurluluğun başladığı noktalar. Biçimsel olarak bunu ortaya koymak kolay ve mantıksal ama bunun sınırlarının belirlenmesinin, ölçütlerinin geliştirilmesinin ve bunların ulamlandırılmalarının çeviri-bilimsel, yeni kavram ve terimlere gereksinim gösterdiği ortadadır. Elbette yanlış ve kabuledilebilirliği gölge gibi izleyecek en önemli genel kavram eş-değerlilik olacaktır.

Gramatik:

Dilbilgisi ve eş-anlamlısı gramer sözcükleri dilimizde birlikte var-olmayı sürdürüyorlar. Gramer sözcüğünün kökeni yunanca “*grammatike*” sözcüğüdür. Ve “*gramma*” (yazı) sözcüğüyle bağıntılıdır. *Grammatike*, ‘*grammata*’ yani yazılı karakterlerin kullanımlarıyla ilgili bilim ya da sanat anlamına türetilmiş bir sözcüktür. Türkçede kullandığımız dilbilgisi, gramer sözcükleri özgül bir alanı işaret ettiklerinden bir de türkçede en azından şimdilik çeviri alanı için uygun bir terim bulamadığım için *gramatik* terimini uyarlamayla bu alanda kullanmak istedim. Dolayısıyla gramatik, gramer ve dilbilgisi yanısıra yeni bir terim. Benzer işleyiş biçimi olmasına karşın çeviri gibi özgül bir alanda işleyecektir.

Gramer’in tanımına geçmeden önce Palmer’in gramer ve insan tanımı arasında kurduğu ilişkiyi ilginç bulduğum için anmak istiyorum. İnsanın öbür canlılardan ayrılması için önerilen ilk kavram *homo sapiens*’tir. Bu akıllı, bilge insan daha sonra alet yapabilen canlıya dönüştürülmüştür. Ama başka canlılarında alet yapabildiğini biliyoruz. Daha sonra *homo loquens* kavramı ortaya çıkıyor. Araplar bunu *el-insanü hayvanün nâtikun*, (insan konuşan hayvandır) diye ifade ediyorlar. Papağanların ve bazı kuşların konuştuğu dikkate alınırsa yeni bir ayrıma gereksinim vardır. İşte bu da *homo grammaticus*’tur. İnsan gramer kuran, gramere uygun olarak ya da daha doğrusu gramerli konuşan bir varlıktır.

Gramer’i, Palmer, genel olarak, “karmaşık, ilişkiler takımı” ve biraz aşarak, “sonsuz ve iyi biçimlendirilmiş tümce takımını nitelendirme ve bu tümce takımından her birini bir ya da birden çok yapısal betimleme”(14) olarak tanımlıyor. Georges Galichet ise gramer değerleri olarak “olma, süreç, yapan (*agent*) ve nesne vb. kavramlardan oluşan bilginin ilk verilerine denk düşen ruhsal mekanizmalar”ı gösteriyor. (15). Ve gramer değerlerinin ruhsallığını etken, edilgen yapıyla ortaya koyuyor.

a) Avcı çulluğu bir atışta vurdu.

b) Çulluk avcı tarafından bir atışta vuruldu.

Tümcelerinde ifadeyi kullananın bakışının avcıya ya da çulluğa yönelmesiyle dilbilgisel çatıyı oluşturduğunu söylüyor.

Hem Palmer’in hem de Galichet’in tanımında yürümeyen yan, dilbilgisine tek açıdan bakmalarıdır. Palmer gramer’i bir gramer bilgisi olarak, Galichet de ruhsal bir durum olarak görüyor. Oysa gramer dilsel öğeler arası bir yapılanmadır. Elbette bu yapılanmanın biçimsel, ruhsal ve toplumsal yanları ola-

caktır. Ama grameri biçimsel ya da ruhsal bir duruma indirgeyemeyiz. Ve grameri ilk elden içkin ve açıklanmış gramer olarak ayırmalıyız. Asıl gramer içkin gramerdir. Her türlü iletişimin içinde içkin gramer bulunur. Herhangi bir dilde kendini ifade eden bir kimse grameri biliyor demektir. Belki bilmediği, ifadesini gramatikal ulamlara ayıramamadır. Bir ifadeyi gramatikal ulamlara ayırmak ifadedeki grameri açığa çıkarmak, o ifadeyi konulaştırarak o ifade üzerine gramatikal ulamlar açısından çözümlenici bilgiler sunabilmektir. İşte günümüzde gramer deyince gramerin hep bu yanı anlaşılır olmuştur. André Martinet gramer tanımına bir yenilik ve netlik getirerek şöyle demiştir. Dilde bir ifadenin sözdizimsel (*syntagmatique*) yani yatay dizilişinde yer alan öğelerden bazıları dizisel yani dikey (*paradigmatique*) ilişkilerinde açık liste oluştururlar ki bunlar sözlüğü ilgilendiren öğelerdir. Bazıları da kapalı liste oluştururlar, bunlar da grameri ilgilendirir: Gramatikal öğelerdir. Dolayısıyla dilde kapalı liste oluşturan öğeleri inceleyen bir alan olarak çıkar karşımıza gramer. Aslına bakarsanız çok tutarlı görünse de bu da biçim-bilimsel bir bakış açısidir. Ve gramerin somutlanmasıdır.

Bir dili öğrenen bir kimsenin bu biçim-bilimsel öğeleri yerli yerine kullanmadığını biliyoruz. Örneğin Türkçe öğrenen birinin "istemek kitap satın almak" gibi bir sözce ürettiğini düşünelim. Burada sözcedeki dizimsel öğelerin her biri açık liste oluştururlar. "İstemek" ve "satın almak" yerine sonsuz örnek getirilebilir, "kitap" için de öyle. Bunlar sözlüğü ilgilendiren öğelerdir. Öyleyse bu tümcede dilbilgisel (bu sözcüğü gramer'den anladığım kavrama uygun bulmadığım için pek kullanmak istemiyorum, çünkü bilgisel olma özelliğiyle açıklanmış gramer'e denk düşmektedir) yapılanma yok diyebilir miyiz? Bence hayır, bu sözce gramatikaldir ama bugünkü türkçe için *a-normal*'dir. Genellikle bu ifade, bu biçimiyle kullanılmaz. Normal kullanım dışıdır. ama "istemek" ile nesnesi arasındaki ilişkiler tam olarak kurulmuştur. Sözceyi ifade eden, yapan olduğuna göre özne içkin olarak, dil dışı olarak zaten vardır. Ve bu sözce şöyle çözümlenebilir: dil dışı özne (çakışık) sözceleyen özne + yüklem + sözceleyen açısından nesne + alıcı açısından nesne.

Özne ile yüklem arasındaki ilişkiyi kuran mantıktır. Öyleyse burada yüklemsel sözcük ile sözceleyen açısından mantıksal bir ilişki vardır.

"(Ben) kitap satın almak istiyorum" tümcesinde "istiyorum" istemek mastarının 'ben + zaman + istemek' ile yoğrulmuş, biçimsel ilişki içinde analitik, benimsenmiş, normal bir yapıya kavuşturulmuştur. Dolayısıyla içinde biçim-bilimsel ilişkiler barındırmaktadır. Böyle baktığımızda karşımızda bir yandan mantıksal ilişkiler, bir yandan biçim-bilimsel ilişkiler çıkmaktadır, bunlara elbet-

te anlamsal, sözdizimsel ilişkiler de katılabilir. Öyleyse gramerin yeniden tanımlanması şöyle olabilir: *bir dilsel ifadeyi anlamlı ve iletişimsel kılan ilişkiler bütünü*. Bütünü diyorum, zira bir sözcedeki ilişki sözcüksel ilişki tipini verebilir. Dildeki tüm ilişki tipleri yani bütünü de grameri verecektir.

Gramatik tanımına geçmeden bu konuda çeviri-bilimcilere örneklik edebilecek, yol açabilecek bir çalışmadan söz etmek istiyorum. Henri Frei, Fransızca içinde dil içi yanlışları sınıflandırarak alıştığımız gramerlerden farklı bir gramer kitabı hazırlamış ve adına da Yanlışlar Grameri demiş(16). Frei, dili bir değerler dizgesi olarak tanımlıyor ve şöyle diyor: “Bir dil her biri kendisi için varolan göstergeler toplamı değildir yalnızca, dil bir değerler dizgesi oluşturur, bu dizge gereğince öğelerden her biri öbür öğelerle dayanışma halindedir, yani bütünü yapısına bağlıdır ve kendi dışındakilerle ilişkisi içinde ve ilişkiyle varolabilir. Böyle bir dizgede, yaratım, değiştirim ya da bir tek değer yitimi öbür değerlerin başkalaşmasını getirir ve genel bir yeniden öbeklenmeye yol açar”(17).

H.Frei, dilbilimin amacı konusunda Saussure'den farklı düşünür: “Bir bilim, kendisinde ve kendisi için ele alınmış bir aracı nasıl inceleyebilecektir? Biz kendi payımıza işlevsel dilbilimin tek ve gerçek konusunun bir süreçler dizgesi olarak ele alınmış dil olduğunu söyleyeceğiz. Bu süreçler dizgesi dilin karşılamak durumunda olduğu gereksinimler için düzenlenmiştir”(18). H. Frei için değerler dizgesi olan dili yönlendiren iki temel gereksinim vardır: iç-bağımlılık ve ekonomi.

İç-bağımlılık (*interdependance*) kendine benzetme ve farklılaştırma gereksinimlerini içerir: “Her değerler dizgesi kısmi aynilikler ve kısmi farklılıklardan oluşan bir aitlikler bütününe dayanır. Bu durum bir yandan kendine benzetme (özümseme), bir yandan da farklılaş(tır)ma (dışarıda bırakma) olarak ortaya çıkar” (19).

Ekonomi gereksinimi, hemen, dilde “en az çaba” yarasını aklımıza getiriyor ki bu zaten çok ele alınmış ve benimsenmiş bir konudur. Ekonomi, “dil yaşamında yadsınmaz bir etmendir. (..) Dilde ekonomi iki zıt yönde ortaya çıkar: “söylem ekseninde ya da bellek ekseninde.” Söylem ekseninde ortaya çıkan “kısalık gereksinimi ya da söylemsel ekonomi konuşmayı elden geldiğince kısaltmaya çalışır”, bellek ekseninde ortaya çıkan “değişmezlik gereksinimi ya da belleksel ekonomi bellek çabasını azaltmaya çalışır”(20).

Ve H.Frei'nin yanlışlar grameri dilin dört temel yönlendiricisi üzerine inşa edilir. H. Frei bilinen gramer bilgilerini adlandırmalarda kullanır ama farklı bir anlayış ve farklı bir ulamlama biçimi ve ulamlar bütünü sunar bize. H.Frei'den

yola çıkarak çeviri için yanlışlar ve kabul-edilebilirlik gramatiğini şöyle tanımlamak istiyorum: *çevirilerde ortaya çıkan yanlışlar ve kabul edilen, edilebilecek ifadeleri ölçütleyen ve bu iki temel olgunun dilsel, ruhsal kültürel vb. nedenlerini ulamlayan çeviri-bilim alanı.*

Elbette bu alanın oluşmasında metin-dilbilimi ve başka alanlar (özellikle retorik, biçem-bilgisi ve anlam-bilim) da devreye girecek ve çeviri-bilime bakış açısı ve malzeme sağlayacaklardır.

Tüm gelişmeler ve veriler yan yana getirildiğinde ortaya çeviri eğitiminde ve çeviri eleştirisinde yararlanabileceğimiz, bir el kitabı, bir başvuru yapıtı çıkacaktır.

BU BÜYÜK BİR PROJEDİR. BUGÜN BU PROJENİN TEMELLERİNİ ATTIĞIMIZI DÜŞÜNÜYORUM.

Yapılması gerekenleri de kabaca şöyle sıralayabilirim:

- a) dilsel gramer anlayışını yeniden gözden geçirmek,
- b) metin-dilbiliminde, metin çözümlemelerini çeviri gramatiğine uyarlanacak biçimde gözden geçirmek,
- c) bir çeviri gramatiği modeli oluşturmak.
- d) "yanlış çözümlemeleri"ni elden geldiğince çoğaltmak, bütüncüye genişletmek.
- e) yanlış/kabul edilebilirlik'leri test etmek,
- f) iyileştirme teknikleri geliştirmek,
- g) çeviri gramatiğinden yararlanma yöntemleri geliştirmek.

Notlar:

- 1) A.Popoviç; anan Saliha Paker; Çeviride "Yanlış/Doğru" Sorunu ve Şiir Çevirisinin Değerlendirilmesi; Yazko Çeviri sayı. 13; 1983 içinde s: 131
- 2) Işın Bengi; (öz-) Sorgulamalar: Hata Avcılığı 1 (Yazın Çevirisiyle Neden Uğraşmalı? Nasıl Uğraşmalı?; Tömer Edebiyat Çeviri Dergisi sayı: 4 içinde s: 9-17
- 3) Saliha Paker; Çeviride "Yanlış/Doğru" Sorunu ve Şiir Çevirisinin Değerlendirilmesi; Yazko çeviri sayı. 13; 1983 içinde sayfa: 131-139)
- 4) Işın Bengi; ay; s: 10
- 5) Işın Bengi; ay; s: 10-11
- 6) Saliha Paker; ay; s: 131

- 7) Aynı yazar, aynı yazı, aynı sayfa.
- 8) A.Popoviç; anan Saliha paker; ay; s: 133
- 9) Ayay; s:132
- 10) Anton Popoviç; Yazın Çevirisi Terimleri Sözlüğü; çeviri: Suat Karantay ve Yurdanur Salman; Metis Yayınları; 1987; s: 34
- 11) S. Pit Corder; Error analysis and Interlanguage; Oxford University Press; Hong Kong; 1986; 6.baskı
- 12) Aynı yazar, aynı kitap; s:10
- 13) S.N. Sridrar; Contrastive Analysis, Error Analysis and Interlanguage: Three Phases of One Goal; in "Jacek Fisiak; Contrastive Linguistics and The Language Teacher; Pergamon Press; Oxford; 1985 ikinci baskı" içinde s: 222
- 14) Frank Palmer; Grammar; Pelican Books; Middlesex; 1975; 4.baskı;
- 15) Georges Galichet; Le Français Moderne; Puf: Que Sais-Je; Paris; 1975; 6.baskı
- 16) Henri Frei; La Grammaire des Fautes; Slatkine Reprints; Genève; 1971 Kitabın ilk bölümü "İşlevsel Dilbilime Giriş" Türk Dili Dergisi sayı: 15, 16 ve 17 de Mustafa Durak'ın kısaltılmış çevirisiyle -basım ve belki de ifade hatalarıyla da olsa- yayımlanmıştır.
- 17) Aynı yazar, aynı kitap; s: 41
- 18) Aynı yazar, aynı kitap; s: 39
- 19) Aynı yazar, aynı kitap; s: 41
- 20) Aynı yazar, aynı kitap; s: 107